

Boendefrågor i ett u-landsperspektiv

U-landsforskningen vid byggnadsfunktionslära i Lund under tjugo år

Birgit Krantz

Byggnadsfunktionslära - arkitektur, LNTH

Grunden för u-landsforskningen vid byggnadsfunktionslära i Lund lades redan i slutet på sextioalet då arkitektelever skickades ut till Östafrika för projektstudier. Sedan dess har ett antal forskningsprojekt genomförts som alla har anknytning till bostadsproblem i u-länder. Artikeln ger en översikt av denna forskning.

Den nu tjugoåriga inriktningen på u-landsundervisning och u-landsforskning vid arkitektursektionen i Lund inleddes med ett djärvt och originellt experiment: en hel årskurs elever i fyran skickades 1968 ut till fältarbete i Etiopien, Zambia och Tanzania.

Experimentet blev lyckat i flera bemärkelser. Eleverna kom hem, inte bara med ett användbart material att bearbeta, utan också med en ny förståelse för u-ländernas problem. För vissa av dem blev erfarenheterna inkörsporten till framtida forskningsverksamhet om bostadsfrågan i u-land. Undervisningsprojekt vid skolan kom också i fortsättningen att förläggas till länder i tredje världen och gav efterhand en modell som med små modifieringar tillämpas än idag.

Vad som föregick den första satsningen med studier på fältet i Östafrika kan bäst förstås med hänvisning både till en samhällssituation och till personer som fanns inom skolan. I samhället hade ett intresse för u-ländernas problem börjat växa fram, med ett starkt inslag av solidaritet med befolkningen i de fattiga länderna. Inom arkitektskolan fanns företrädare för en sådan solidaritet både bland eleverna och lärarna. De som kanske var ideologiskt mest motiverade och samtidigt inriktade på handling, var en kärna av särskilt medvetna elever. Men experimentet hade inte kunnat realiseras utan det fulla stödet av de båda professorerna på skolan, Carin

Boalt och Torvald Åkesson, som båda delade elevernas engagemang i u-landsfrågan. Dessutom såg dessa lärare klart den pedagogiska nyttan i att konfrontera de studerande med en annorlunda och omvälvande verklighet.

Carin Boalt kom själv att bli aktiv u-landsforskare sedan hon tillsammans med eleverna med egna ögon sett hur folk bodde i de spontant upp-vuxna slumområdena. Under en sabbatsledighet 1974-75 genomförde hon en undersökning av bostäder på landsbygden i Tanzania (*Village Housing in Tanzania*, publicerad av BRU i Dar es Salaam). Hennes syfte var att genom en beskrivning av bostädernas kvalitet medverka till ett intresse för hur dessa enkla byggnader skulle kunna förbättras. Arbetet ledde henne vidare till problemet med spridningen av forskningsresultaten och hur de skulle kunna göras tillgängliga: hon fann att det saknades kunskapsöversikter och bibliografier över litteratur som behandlade bostadsfrågan i Östafrika. Studier som dokumenterats inom dessa länder och på andra håll var ofta varken spridda eller åtkomliga för planerare och beslutsfattare i länderna ifråga. Med stöd från BFR och SAREC genomfördes också under Carin Boalts ledning under åren 1977-1983 det omfattande dokumentationsprojektet med samlingsnamnet *Bibliography on human settlements with emphasis on households and residential environment*. Bibliografierna kom att omfatta litteratur om och för Kenya, Zambia och Mozambique med en särskild del för varje land och en del av generellt intresse för alla länderna. En femte eftersläpande del som hänför sig till Tanzania har nyligen färdigställts och ska publiceras.

En annan person bland dem, som kom att betyda mycket för det tidiga u-landsengagemanget i Lund, var Dick Urban Vestbro. I själva verket var Vestbro kanske den som först inspirerade Carin Boalt att intressera sig för u-landsproblemen. Han blev också ett starkt stöd för eleverna i deras planering av projekten i Östafrika. Som nyrekryterad institutionsassistent vid byggnadsfunktionslära redan 1966 lyckades han utverka att få arbeta med en litteraturöversikt om bostäder och u-land (som också publicerades i rapporten *Family and Housing in Developing Countries*, BFL, 1968) och därefter skaffa sig anslag för en rundresa till ett stort antal afrikanska länder som förberedelse till ett planerat forskningsprojekt i Tanzania. Projektet kunde realiseras och inleddes med ett fältarbete i Dar es Salaam under 1969, vid samma tidpunkt som en elevgrupp genomförde sitt fältarbete där. Vestbros projekt kom att utgöra den empiriska delen i den avhandling som han publicerade 1975 med titeln *Social Life and Dwelling Space*.

Avhandlingen är starkt präglad av den byggnadsfunktionella tradition som växte fram i Sverige under 50- och 60-talen. Förebilden var framför allt den typ av bostadsvaneundersökningar som följde på Lennart Holms egen avhandling *Familj och bostad*. De tre hustyper som Vestbro valt ut

för sin jämförande studie undersöks med en starkt formaliserad metodapparat för att klarlägga bostadsanvändning och attityder till bostaden. Undersökningen har formen av en hypotesprövning på föreskrivet sätt – t ex huruvida en bestämd rumslig organisation skapar en känsla av trångboddhet. Registreringar av förflyttningar inom bostaden, möblering och tidsanvändning i kombination med intervjuer om attityder ska ge underlag för hypotesprövningen. Vestbro kom emellertid vid bearbetningen av sitt empiriska material att själv ifrågasätta sitt angreppssätt. Avhandlingen mynnar egentligen ut i en diskussion om vilken typ av kunskap som är möjlig att ta fram och vilka metoder som står till buds. I motsats till den ursprungliga uppläggnings kvantitativa inriktning framstår här i en kulturellt främmande och annorlunda situation metoden med 'deltagande observation' som mera fruktbar. Så hade Vestbro i verkligheten också gått till väga – han bodde under fältarbetet i en av de hustyper han undersökte och kunde på det sättet naturligt kommunicera med invånarna i huset.

Även i ett annat avseende bör Vestbros studie inspirera till efterföljd, nämligen genom det intresse för bostädernas historiska bakgrund och den behandling av hustypernas utveckling, som den visar prov på. Byggnadskulturell kunskap av det slaget är ännu långtifrån tillgodosedd i många u-länder.

Ann Schlyters studier av squatterområdet George i Lusaka startade också tidigt. Hon tillhörde just den första gruppen av elever som åkte till Östafrika. Tillsammans med bl a Thomas Schlyter som också senare medverkat valde Ann att genomföra fältstudien i Zambia där den snabba urbaniseringen lett till en likaså snabb framväxt av spontana illegala bostadsområden. Fyra år senare, 1972, kunde de båda som forskare återvända för en första återundersökning och dokumentera vad som skett under mellantiden, och med ytterligare stöd av fältstudier under 1976 kunde resultaten redovisas i en fyllig rapport med titeln *George – the Development of a Squatter Settlement in Lusaka, Zambia* (BFR D3:1980). Denna utgjorde tillsammans med studien *Upgrading Reconsidered* (SIB, M84:4) Ann Schlyters doktorsavhandling i byggnadsfunktionslära. I *Upgrading Reconsidered* är det framför allt 'upgrading'-policyn som granskas generellt men också med särskilt stöd av erfarenheterna från den konkreta processen i George. Under 1988 har ytterligare en rapport publicerats som handlar om George, och i det här fallet gäller det kvinnohushållen i George.

I den unika tjugoåriga uppföljning av George-områdets utbyggnad och förbättring, och de öden som människor och hus drabbats av, kombinerar Ann Schlyter ett makro- och ett mikroperspektiv. På makronivån beskriver hon en utveckling av bebyggelsen som helhet och hur ekonomisk-politiska faktorer och Världsbankens förbättringsprojekt i området påver-

kat bli den sociala strukturen. På mikronivån registrerar och analyserar hon med hjälp av egna iakttagelser och intervjuer med hushåll standardförbättringar och vardagslivets konkreta behov, uttryckta i den rumsliga organisationen och i utformningen av bostäderna. I de senare arbetena har det samhällsteoretiska perspektivet vidgats samtidigt som en fördjupning skett mot kvinnornas speciella villkor i förhållande till bostaden.

Det intressanta med George-studierna sedda som en helhet är givetvis det longitudinella angreppssättet men också den breda perspektivväxlande problembehandlingen. De byggnadsfunktionella aspekterna har sin tyngdpunkt framför allt i resultaten från de tre första fältstudierna med en noggrann beskrivning av hur husen och deras omgivning ser ut och används, hur kvinnornas dagliga hushållsarbete och umgänget med grannar är beroende av eller påverkar miljöns utformning. Boendet för dessa hushåll i små omständigheter bestäms också i hög grad av tillgången på service och möjligheten till inkomster och inte minst av deras legala möjligheter att bo kvar och förbättra sin bostadssituation. Genom Ann Schlyters arbete går en stark underström av solidaritet med de fattiga arbetarfamiljerna i George och hon måste i sina senaste kontakter med området med sorg i hjärtat konstatera att, trots upprustningen, som genomfördes med vissa ambitioner och med stödet av världsbankspengar, har invånarnas situation efter hand försämrats på grund av landets allmänt svåra ekonomiska läge.

I den studie som Per Iwansson redovisar i rapporten *Messica, Planning and Land Use* (BFL R5:1984) är det, i motsats till vad som gäller i fallet George, fråga om en helt och hållet planerad bebyggelse. Det handlar här om en ny stad som på kort tid ska byggas upp för arbetarna i den träförädlingsindustri som lokaliserats till en skogrik del av Mozambique. Iwansson, som själv som anställd inom den centrala administrationen arbetade med planerna för den nya staden, återvände som forskare när byggandet pågick i knappt två år. Avsikten med studien var att dokumentera den planeringsprocess han delvis själv varit inblandad i och att granska principer och standard i stadsplanearbetet och husprojekteringen.

Iwansson påvisar hur planerings- och byggprocessen på ett nedslående sätt brister i realistisk anpassning till de pressade förutsättningarna – beroendet av utländska (för övrigt svenska) konsulter och knappa resurser på alla områden – och leder till en överproduktion av tekniska handlingar och en alldeles för hög standard på anläggningsarbetena, inte helt ovanligt i u-länder överhuvudtaget. Tyngdpunkten i rapporten ligger på undersökningen av bostädernas och bostadsgruppernas utformning. Användningen av bostäderna relateras till tomtstorlekar och planlösningar och bygges på intervjuer och registreringar på platsen. Hushållens behov av att kunna förbättra sin ekonomi med hjälp av odlingar och djur blir en fråga som

först med undersökningens hjälp aktualiseras och sedan i någon mån kan försvara den av Iwansson samtidigt kritiserade låga exploateringen i stadsplanen.

I Anita Larssons studier i Botswana är vi tillbaka i den befintliga bostadsbebyggelsens egenskaper. Det rör sig här om ett u-land med annorlunda situation i förhållande till länderna i Östafrika. Landet har en gles befolkning, till stor del fortfarande kvar på landsbygden och en bättre ekonomi till följd av de stora mineralfyndigheterna. Det sistnämnda hindrar emellertid inte att stora fördelningsproblem finns – de fattiga är fattiga här som på andra håll i tredje världen. Det, som fångade Anita Larssons intresse som SIDA-planerare under ett par år i Botswana, var motsägelsen i landsbygdsfamiljernas fattigdom och deras vackert och gediget byggda bostäder. Det saknades också dokumentation av dessa traditionella bostäder. Hon såg hur en värdefull materiell kultur hotades av okunnighet och bristande förståelse hos landets inflytelserika skikt. Studien – *Traditional Tswana Housing*, (BFR D7:1984) – var resultatet av en ambition att fylla åtminstone kunskapsluckan. Ett urval välbevarade och bebodda bostäder av olika typ på landsbygden dokumenteras och beskrivs ingående i text och bild. Husens byggnadsteknik och material redovisas men också hur bostädernas form i en lång utvecklingsprocess kommit att integreras med hushållens levnadssätt. Med den nya kunskap som dokumentationsstudien gav om dessa traditionella bostäders anpassning till de fattiga familjernas krav på sin bostad, blev det nästa steget i forskningsprocessen att granska vad som hände med bostadskvaliteterna i den urbana miljön.

Eftersom urbaniseringen i Botswana är en sen företeelse är banden mellan stad och landsbygd i mycket ännu obrutna. Hushållen i de framväxande squatterområdena och de nyplanerade 'site-and-service'-stadsdelarna är ofta första generationens stadsbor. Nästan alla har rötterna kvar, både materiellt och känslomässigt, i sin hemby. Den fråga Anita Larsson ställde sig var huruvida 'moderniseringen' av bostäderna (dvs den successiva eller abrupta anpassningen till nya material och förebilder) innebar förändringar till det bättre eller ej. Var det inte så att de moderna, mycket små bostäderna byggda i cementblock och med plåttak representerade en alldeles klar kvalitetsförsämring? Och gällde detta inte i särskilt hög grad från kvinnomas synpunkt? I de lerbyggda traditionella bostäderna fanns det gott om utrymme och kvinnorna själva hade stort inflytande på utformningen av husen? Frågeställningen utvecklades och prövades på ett antal bostäder med olika grad av 'moderna' komponenter i några nyplanerade och självvuxna utkantsområden. I rapporten *From Outdoor to Indoor Living*, (BFL R4:1988) blir Anita Larssons svar att det i varje fall inte är entydigt att brukskvaliteten hos de moderna bostäderna i staden för låginkomsthushållen är bättre än i de traditionella bostäderna. De nya ma-

terialen leder till färre rum eftersom materialet måste köpas. Moderniseringssträvanden hos kvinnorna gör att hushållsarbetet flyttar inomhus. Det sammanlagda resultatet blir trångboddhet. Den låga standarden på vatten- och avloppsförsörjning och bristen på utrustning i bostäderna för hushållsarbetet och personlig hygien bidrar inte heller till att bostäderna blir så mycket bättre i staden än på landet. Förbättringarna är begränsade till det förhållandet att de nyare byggnadsmaterialen kräver mindre underhåll. Kritiken mot de förment moderna bostäderna förstärks genom att Anita Larsson i sin granskning också för in ett kvinnoperspektiv, inte helt okontroversiellt i ett patriarkalt samhälle som det botswanska. Eftersom det är kvinnorna som i det traditionellt präglade boendet har ansvaret både för att bygga och att underhålla husen i lera, innebär övergången till nya material att detta ansvar överflyttas på männen, och att bostaden därför i urbaniseringsprocessen i högre grad blir en mannens angelägenhet och bostaden får en annan betydelse. I Anita Larssons fortsatta arbete med sikte på en doktorsavhandling kommer också frågan om bostadspolitikens roll för bostadsutformningen och kvinnornas vardagslivssfär att utvecklas vidare.

En kvinnorelaterad forskning representerar också Maria Nyströms spisforskning, som hon dokumenterat bl a i en licentiatavhandling vid byggnadsfunktionslära – *Kitchen and stove – a selection of technology and design*, (BFL och LCHS, 1985). Hon diskuterar här problemen med u-landskvinnornas primitiva spis som både är energislösande och hälsovådlig och dessutom binder kvinnorna vid ett utdraget hushållsarbete. Hon redovisar ett utvecklingsarbete som hon själv i samarbete med vietnamesiska tekniker har utfört och tar också upp spisen i ett större sammanhang, dvs köket och dess relation till bostaden i övrigt.

Sist i raden av studier kan Mirina Curutchets utvärdering av ett organiserat självbyggeri på landsbygden i Tunisien nämnas, ett arbete som också lagts fram som en lic-avhandling. Det utvärderade självbyggeriprojektet var ett relativt sent exempel i den långa rad av utbildningsprojekt som kom att följa på det första för tjugo år sedan. I det här fallet övergick elevprojektet i ett konkret genomförandeskede, där ett par av eleverna kunde gå vidare med att utveckla hustyper och byggnadsteknik i samarbete med en organisation i Tunisien. Resultatet blev bostäder för ett femtiotal fattiga familjer i en karg och fattig jordbruksregion. Projektet har dokumenterats på olika sätt, bl a i rapporten *Une solution du problème de l'habitat en region rurale*, (SADEL, Ark Ib, Lunds universitet, 1985). Curutchets insats var framför allt att utsätta projektet för en granskning i ljuset av den kritik av självbyggerimetoden, som ett sätt att lösa fattiga människors bostadssituation, som framförts i den internationella utvecklingsdebatten (*A Self-Help Housing Project in Rural Tunisia in Retrospect*, BFL och Nor-

diska afrikainstitutet, 1987). Självbyggeriproblematiken sysselsätter Curutchet också för närvarande, nu med fokusering på kvinnornas roll i byggnadsprocessen. Det är en pågående studie som i ett inledande skede fått SAREC-stöd.

Några avslutande kommentarer till denna översiktliga och i stort sett kronologiska presentation av studier inom tjugofemårsperioden, ska inte gälla varken kvaliteten i forskningen eller kvantiteten. Sådana frågor kan andra få ta ställning till. Däremot kan det här vara motiverat att konstatera att ämnesval och probleminriktning hos forskningen hållit en ganska konsekvent linje.

Forskningen har behandlat bostäder och boende och har koncentrerats på fattiga människors villkor i boendet. Utgångspunkten i studierna har varit dessa människors vardagliga liv knutet till bostaden och dess närmaste omgivning men perspektivet har också vidgats till frågor på en mer strukturell nivå från vilken planering och politik utövar sitt bestämda inflytande. Flera av studierna har kännetecknats just av en pendling mellan en övergripande nivå och en vardaglig, mera konkret. I underifrånperspektivet har kvinnornas roll kunnat bli särskilt synlig. De olika nivåerna behövs i en forskning, som rör sig inom det svåra område bostadsfrågan i ett u-land utgör, såvida den ska ha relevans i ett utvecklingsperspektiv. Det senare måste självklart vara drivkraften i en forskning av det här slaget.

En mera inomvetenskaplig kommentar till den verksamhet som beskrivits är att den inte utgjort en isolerad företeelse. Det finns också en viktig akademisk omvärld. En sådan finns på nära håll i Lund vid andra institutioner, en annan är byggnadsfunktionslära i Stockholm där u-landsforskningen har en stark ställning. Forskarna på det här området upplever ofta en isolering gentemot forskare som sysslar med de 'vanliga' svenska problemen, och inte så sällan möter de en brist på aktivt intresse i den närmaste forskningsmiljön. Stödet från en vidare krets av u-landsforskare är därför viktig. Med det nätverk som nu också finns på det nordiska planet i form av NOFUA, finns ytterligare en potential för framtida samarbete.

Birgit Krantz

Referenser

- Boalt, C, (1975), *Village Housing in Tanzania*. A Pilot Study of Four Villages in Transition. National Housing & Building Research Unit. Ministry of Lands Housing & Urban Development. Dar Es Salaam.
- Boalt, C, Grant Lewis, S & Myers, D (1982), *Bibliography on Human Settlements with Emphasis on Households and Residential Environment – Kenya*. D13:1982, Swedish Council for Building Research.
- Curutchet, M, (1982), *Bibliography on Human Settlements in Developing Countries*. References with Relevance to Eastern Africa. D12:1982. Swedish Council for Building Research.
- Curutchet, M, (1987), *A Self-Help Housing Project in Rural Tunisia in Retrospect*. Scandinavian Institute of African Studies, Uppsala in cooperation with Department of Building Function Analysis, School of Architecture, Lund University.
- Iwansson, P, (1984), *Messica. Planning and Land Use*. Report R5:1984. Department of Building Function Analysis, School of Architecture, Lund University.
- Larsson, A & Larsson, V, (1984), *Traditional Tswana Housing*. D7:1984. Swedish Council for Building Research.
- Larsson, A & Larsson, V, (1984), *A Documentation of Twelve Tswana Dwellings*. Report R1:1984. Department of Building Function Analysis, School of Architecture, Lund University.
- Larsson, A, (1988), *From Outdoor to Indoor Living*. Report R4:1988. Department of Building Function Analysis, School of Architecture, Lund University.
- Nyström, M, (1985), *Kitchen and Stove*. The Selection of Technology and Design. Department of Building Function Analysis, School of Architecture, Lund University and Lund Committee on Habitat and Development Studies.
- Schlyter, A & Schlyter, T, (1980), *George – The Development of a Squatter Settlement in Lusaka, Zambia*. D3:1980. The National Swedish Institute for Building Research.
- Schlyter, A & Chanda, J, (1982), *Bibliography on Human Settlements with Emphasis on Households and Residential Environment – Zambia*. D14:1982. Swedish Council for Building Research.
- Schlyter, A, (1984), *Upgrading Reconsidered – The George Studies in Retrospect*. M84:4. The National Swedish Institute for Building Research.
- Vestbro, D U, (1975), *Social Life and Dwelling Space*. An Analysis of Three House Types in Dar es Salaam. Report no. 2 1975. Department of Building Function Analysis, School of Architecture. Lund University.